

Riksantikvaren
v/ Jostein Løvdal

Unntatt offentlighet
iht. offentlig § 00

Vår ref.
24/02650

Deres ref.
24/01391

Dato
30.06.2024

Høringsvar: Bevaringsstrategi for landbrukets kulturmiljø

Vi viser til høringsbrev og dokumentet Bevaringsstrategi for landbrukets kulturmiljø datert 08.05.2024.

Fakultet Landskap og Samfunn (Landsam) er Norges ledende fagmiljø innen hagekunsthistorie og forvaltning av historiske landskap. I mange år har vi fungert som rådgivere og har bidratt aktivt til registrering og utvikling av ulike kulturlandskap i Norge. Vi har gjennomført flere nasjonale og europeiske forskningsprosjekter og -samarbeid. Videre har vi arrangert ulike etterutdanningskurs innen regional kulturminneforvaltning, landbruksforvaltning og arealforvaltningen. Den tette kontakten vi har med forvaltningen i Norge, gir oss et godt grunnlag for å gi innspill til Riksantikvarens forslag til bevaringsstrategi for landbrukets kulturmiljø.

Generelt

I og med at hovedfokuset for bevaringsstrategien er landbrukets kulturmiljø, forventes en tydeligere omtale av helhet og sammenheng i jordbrukets kulturlandskap. I tillegg savnes en analyse av de drivkrefter som historisk og i dag påvirker og endrer disse landskapene.

Hva skal strategien brukes til? Dette er ikke tilstrekkelig tydelig for leseren. På hvilke premisser skal landskapene forvaltes – som tidsbilder fra en historisk epoke, eller som uttrykk for kontinuerlige endringsdrivkrefter styrt av blant annet landbrukspolitiske virkemidler som subsidier? En mer prinsipiell klargjøring av Riksantikvarens posisjon i forhold til hvilke landskap – deres verdiinnhold, uttrykksformer og nøkkelementer – som bør prioriteres, hadde vært ønskelig.

Strategien trenger også tydeligere føringer for hvordan nye verdiskapingstiltak, næringsutvikling og støtteordninger i landbruket skal samordnes med bevaringsstrategien (eksempler for konkretisering lenger ned).

Når det er snakk om landbrukets kulturmiljø, omfatter det langt mer enn bare landbruksnæringen. Vi snakker om bygdesamfunn der befolkningens identitet, tilhørighet og fellesskap er innvevd i et «identitetslandskap», hvor mange deltar aktivt, både med restaurerings- og skjøtselskompetanse, og med frivillig innsats. Å anerkjenne dette, bør være en del av strategien (for eksempel på s. 11).

Overordnede utfordringer og muligheter

Det mangler en samlet oversikt over og beskrivelse av sammenheng mellom de ulike funksjoner, kulturmarkstyper, arealbruk, hager og gårdstun som samlet utgjør landbrukets kulturmiljø. Disse elementene bør forstås som en levende, funksjonell helhet i en større landskapskontekst. Begreper som innmark og utmark bør defineres, da de nettopp viser sammenheng mellom ulike arealbruk, funksjon og menneskelig aktivitet knyttet til dem.

Videre nevnes (s. 7) at det er lite informasjon om deler av landbrukets kulturmiljø, særlig knyttet til nasjonale minoriteter. Utredningen bør omtale hvilke kunnskapsmiljøer som bør involveres for å synliggjøre status og prioritere innsatsområder (eksempelvis Norsk skogfinsk museum på Svullrya i Grue kommune).

På samme side omtales utfordringer knyttet til klimaendringer uten å anerkjenne at en helhetlig kulturlandskapsforståelse kan bidra positivt. Erfaringene fra prosjektet «Adapt Northern Heritage», der Riksantikvaren var en av partnerne, kunne vært nevnt. Dette prosjektet beskrev og dokumenterte blant annet utfordringene for seteranlegg og andre utmarksbygninger, samt konsekvenser av klimaendringer for hele seterlandskapet.

Avgrensning

Strategien mangler en helhetlig tilnærming og opprettholder en faglig inndeling og separering som ikke er til nytte for bevaring og bærekraftig utvikling av kulturlandskap. Til inspirasjon: Artikkel «All kultur er dyrken» av Eggen, Dietze-Schirdewahn, 2023, Fortidsminneforeningens årbok.

Den immaterielle kulturarven er begrenset til håndverkstradisjon og materialbruk (s. 8). Flere av våre kommentarer med eksempler viser at en slik avgrensning vil utelukke viktig kunnskap og i verste fall ødelegge både materiell og immateriell kulturarv.

Deltema Bygninger i jordbrukslandskap

Det mangler en omfattende og helhetlig forståelse av begrepet «kulturlandskap». Bygningene må forstås i sammenheng med landskapskonteksten for å bidra til en langsiktig og bærekraftig kulturminneforvaltning. Bygningene som skal bevares, er avhengig av naturressursene og menneskenes aktivitet i landskapet.

Dokumentet nevner behovet for mer «kunnskap om håndverksfag» (s. 17), men dette er begrenset til bygningsfag. Vi ser et stort kompetansebehov innen håndverksfag som inkluderer landskapspleie og -skjøtsel. Dette behovet er heller ikke beskrevet under noen av de andre deltemaene. For å oppnå en helhetlig forvaltning av kulturlandskapene, må kompetanse innen landskapspleie og -skjøtsel også prioriteres og integreres i strategien.

Deltema Jordbrukslandskap

Under overskriften «kulturlandskapet» står det at «kun 3 prosent av landarealet er dyrka mark» (s. 18). Denne formuleringen er noe uheldig, da den snevrer inn oppfatningen av hvordan landbruket gjennom tidene har kultivert frem ulike kulturmarkstyper og driftsformer fra kyst til høyfjell over hele landet. Dette har skjedd nettopp fordi det har vært lite tilgjengelig areal med tilstrekkelig jordsmonn for full kultivering og jordbearbeiding.

Fagmiljøet ved Høgskolen på Vestlandet, Sogndal, har forsket på og dokumentert hvordan dette allsidige og produktive kulturlandskapet fra innmark til utmark og fjell har blitt til, og hvilke kultur-biologiske verdier det omfatter (jf. boken «Skjøtselsboka for kulturlandskap og gamle norske kulturmarker» av Norderhaug, Austad, Hauge og Kvamme, 1999, Landbruksforlaget). Det er innenfor hele denne brede rammen av kulturpåvirkede, historiske landskap, at Riksantikvaren sine strategier og handlingsrettede tiltak bør være virksomme. Strategiene bør vurderes i en steds- og bygdebasert sammenheng for å sikre lokal forankring, medvirkning og engasjement.

Virkemiddelbruk er fragmentert (s.20), noe som kunne utfordres mer i strategien. Kulturmiljøforvaltningen gir tilskudd til istandsetting av fredete kulturminner, landbruksforvaltningen til istandsetting og skjøtselstiltak, miljøforvaltningen til tilrettelegging for friluftsliv og bevaring av truede naturtyper der kulturmarker inngår (gjør de det virkelig?) og plan- og bygningsmyndighet i kommunen setter rammer for arealbruk og landskapsforvaltning. Hvordan kan disse virkemidlene bedre samordnes for å oppnå en helhetlig og bærekraftig ressurs- og kulturminneforvaltning?

På grunn av fragmenteringen opplever vi flere uheldige utfall som heller bidrar til tap av kulturminner og kulturlandskap enn til bevaring og utvikling. Et typisk eksempel er historisk frukttrær og frukt dyrking. Temaet berører hagekunsthistorie, hagebruk og jordbruk, og kan også omfatte næringer som turisme og matproduksjon, samt innovasjon, klimatilpasning og matsikkerhet.

Gjennom mange prosjekter har vi identifisert mangel på kunnskap og produksjonsenheter for historiske frukttrær og -sorter. Historisk sett har frukt dyrking vært en større del av norsk landbruk enn i dag. Det finnes omfattende arkivlister, arbeidsbeskrivelser og litteratur, i tillegg til gjenværende historiske fruktsorter rundt om i landet, delvis på private gårder og delvis i museumsanlegg. Klimaendringer og behov for lokal matforsyning tilsier at vi må få dette tema på agendaen igjen, da forskningen viser at det her ligger et stort uutnyttet potensial.

Gjennom flere prosjekter har vi prøvd å få en oversikt over ulike spørsmål: Hvor finnes det historiske sorter igjen i Norge? Hvem kan dyrke og pode? Hvordan kan aktive gårdbruker involveres i denne type produksjon og foredling? Hvordan får vi produktene inn i markedskjedene? Fragmentert forståelse og virkemiddelbruk gjør en oppfølging ekstremt krevende: kultur sier det er natur, natur sier det er landbruk, og landbruk sier det er kultur. Forskningsmiljøene og etablerte næringer fokuserer på storproduksjon og moderne sorter og til slutt tar ingen ansvar. Også museene sliter med å forvalte slik kulturarv.

Vi etterlyser gode, samordnete virkemidler for denne typen utfordring. Landsam har omfattende kunnskap og erfaringer i dette temaet, basert på nasjonale prosjekter på Vestlandet og Trøndelag i tillegg til europeiske innovasjonsprosjekter under EU-Horizon, og vi deler gjerne vår ekspertise ved anledning.

Det er viktig å forstå at politikk og strukturer, som for eksempel incentivordninger, i stor grad påvirker strukturendringer i jordbruk. Trenger vi mer kunnskap om slike mekanismer og sammenhenger når vi utarbeider en bevaringsstrategi for landbrukets kulturmiljø?

Avsnitt avslutter med en henvisning til mangel på kunnskap og kompetanse, hvor det savnes fokus på håndverksfag i relasjon til kulturlandskapspleie (nevnt tidligere). I tillegg mangler tema hagebruk. Hvordan kan man velge jordbrukslandskap med store kulturmiljøverdier eller «sårbare kulturmiljøtypene» uten kunnskap om nettopp hagebruk?

Deltema Kulturmiljø i skogen

Skogbruket i dag er i stor grad drevet av profesjonelle entreprenører med avanserte, effektive maskiner som tar seg fram stort sett over alle typer mark og grunnforhold. Entreprenørenes kunnskap om og evne til å tolke kulturspor i skoglandskapet er ofte en begrensende faktor for bevaring av kulturmiljø i skog. Det finnes en rekke kulturminner i skog som ikke er dokumentert i tilgjengelige databaser og registre. Dette gjelder i høyeste grad også immaterielle verdier knyttet til skoglandskap.

Spesielt bør den skogfinske minoritetskulturen fremheves, hvor både språk, brukspraksis og ritualer knyttes til skog som livsrom og identitet. Begrensninger i kulturmiljøforvaltnings evne til å tolke slike kulturmiljøer bør reflekteres i Riksantikvarens bevaringsstrategi. Dette vil sikre at både materielle og immaterielle kulturverdier i skoglandskapene blir ivaretatt på en helhetlig og bærekraftig måte.

Deltema Kulturmiljø etter reindrift

Strategien bør, på samme måte som skogfinsk kultur, beskrive den immaterielle dimensjonen av en kulturell praksis som er så dypt forankret i fysiske landskap (territorier) med stor utstrekning.

Til inspirasjon: Boken «Hager mot Nord» av Hage, Haugdal og Hegstad, 2015, Orkana Forlag, som inneholder kapitler om samenes bruk av landskap i denne konteksten.

Vi ønsker dere lykke til med det viktig arbeidet. Dersom Riksantikvaren ser behov for å involvere fagmiljøet ved NMBU i det videre strategiarbeidet, for eksempel i referansegrupper eller på en annen måte, står vi gjerne til disposisjon.

Med vennlig hilsen

Morten Clemetsen
Dr. Scient, Landskapsarkitekt MNLA
Professor i landskapsarkitektur
NMBU

Annegreth Dietze-Schirdewahn
Dr. Scient, Landskapsarkitekt MNLA
Professor i hagekunsthistorie, NMBU
Prodekan Forskning Landsam